

Å få ungdom i tale

Artikkelen er tidligere publisert i Fontene 9/2008, gjengis her med forfatterens og Fontenes tillatelse.

Hva er virksom forebygging? Det er et spørsmål som til stadighet har blitt mer aktualisert og om diskutert innenfor det rusforebyggende feltet de siste årene. Debatten går i stor grad ut på å si noe om hvorfor det som virker er virksomt. Kompleksiteten ligger i at selv om et program har dokumentert effekt, vil den såkalte effekten alltid være avhengig av de lokale prosessene og den lokale kulturen som er rammene for selve gjennomføringen. Læring foregår alltid i en sosial kontekst med ulike forutsetninger for hva som virker fremmende eller hemmende på læring. Implementering av rusforebyggende skoleprogram og tilrettelegging for læringsprosesser må altså ses i samspill med disse faktorene (Lawrence W. Green, Marshall W. Kreuter 1999).

Lokalbasert rusforebygging er et spennende og ikke minst «bevegelig» felt å jobbe innenfor. Dokumentasjon, evidens og kunnskap har blitt viktige begreper innenfor forebyggingsfeltet. Betydningen og innholdet i disse begrepene var også en viktig faktor for oppstarten av skoleprogrammet «Unge & Rus» i Stord kommune.

Vi ønsket å bevege oss fra mer eller mindre tilfeldige tiltak til kunnskapsbasert praksis og virksomme strategier innenfor det forebyggende arbeidet i kommunen. Ulike tilnærminger og tiltak hadde blitt prøvd ut tidligere, men de fleste var kjennetegnet av mangel på implementering og dokumentasjon. Det var ulike oppfatninger av hvordan situasjonen på rus- og kriminalitetsfeltet så ut, betinget av hvilke briller man så med og hvilken stilling man hadde i kommunen. Lærerne ga uttrykk for at de fikk for mange tilbud i mylderet av tiltakspakker og programmer, både fra seriøse og useriøse aktører på feltet. Dette førte til at mye av arbeidet ble preget av tilfeldige valg, lite kontinuitet og manglende samordning.

Vi ønsket å bevege oss bort fra det prosjektbaserte til det integrerte forebyggingsarbeidet i skolen. Innsatsen måtte utformes som en helhetlig og kontinuerlig virksomhet, i motsetning til enkeltstående og løsrevne enkelttiltak.

Lokalbasert forebygging

I kunnskapsbasert praksis er det viktig med en grunn tanke om hvorfor de ulike tiltak blir valgt. I planleggingsnivået bør det også være en teoretisk begrunnelse for valg av aktører, roller og tiltak (Lawrence W. Green, Marshall

W. Kreuter, 1999). Metode- og effektivitetsproblemer er ofte store innenfor rusforebyggende tiltak. Forholdet mellom tiltaket og tiltakets virkning kan være uklart, og virkningene kan være vanskelige å måle (Rønningen, 2000). Det blir derfor viktig å ha en forståelse for årsaker til rusatferd og hvilke faktorer som er med å påvirke rusmiddelbruk. Her må det ses på hva forskning sier om påvirkning av årsaker og hvordan de kan systematiseres i det forebyggende arbeidet (Lawrence W. Green, Marshall W. Kreuter, 1999). Det som er viktig i denne sammenheng er at tiltakene slik de foreligger ikke må ignorere de sosiale rammebetingelsene, verken når det gjelder mål på sosialt og kontekstuell nivå, eller i forhold til betydningen av kjønn, alder, bosted og ikke minst lokal kultur. Skutle (2000) framhever at uten denne informasjonen, kall det gjerne bakteppet av faktorer som styrer ungdoms rusvaner, vil vi aldri kunne forstå variasjonen og nyansene i disse vanene. Videre blir det viktig å finne ut hvilken betydning lokale prosesser har for gjennomføringen av forebyggingsprogram, og i hvilken grad de er med på å fremme eller hemme implementeringen og målene i programmet. Denne type kunnskap er ofte «usynlig» i den forstand at den ikke er så lett å dokumentere. Selv om det teoretiske rasjonale bak forebyggingsprogrammer er vel dokumentert både teoretisk og empirisk, er det ikke ensbetydende med at programmet har en «virksom» funksjon i praksis. Lokale implementeringsstrategier og tilpasninger vil være svært viktig dokumentasjon for å sikre kontinuitet og systematisk rusforebyggende arbeid i skolen. Det som er viktig i lokalbasert forebygging er å finne ut av hvilke lokale prosesser som må til for at programmet skal få best mulig effekt og gjennomslag.

Praktisk gjennomføring av programmet

I Stord kommune er «Unge & Rus» organisert som et tverrfaglig samarbeid mellom Utekontakten, SLT - koordinator og skolene. Vi startet opp med programmet allerede i 2002, noe som har gitt oss mulighet til fortløpende evalueringer og lokale tilpasninger.

Programmet er implementert på 7. klassetrinn og strekker seg over et helt skoleår. Denne organiseringen sikrer at programmet blir en del av skolens naturlige virksomhet dette året.

I forkant av programmet arrangeres det lærerkurs og gruppelederkurs for å styrke kompetansen til deltakerne i programmet. I løpet av skoleåret blir foreldrene invitert til å delta på tre foreldremøter med

bakgrunn i målsettingene for foreldresamarbeidet.

Elevene jobber i løpet av skoleåret ca. 20 – 30 timer med ulike oppgaver og temaer knyttet opp mot læringsmålene i programmet.

Programmets teoretiske forankring

«Unge & Rus» har sine referanser i den sosialkognitive modellen, som tar utgangspunkt i strategier som forsøker å påvirke det sosiale miljøet i retning av mindre bruk av rusmidler. Fokuset i modellen er flyttet fra individet til familie, skole, venner og lokalsamfunn. Man betrakter med andre ord atferd i en mer helhetlig ramme der familie, venner, skole, lokalsamfunn og kulturelle betingelser spiller inn på hvordan man handler, - og dermed er endring mulig i det også rammebetingelsene omkring individet endrer seg. Hovedmålsettingen i en sosialkognitiv strategi er å utvikle målgruppens sosiale og kognitive ferdigheter som et tiltak som virker forebyggende på en eller flere typer helserelatert atferd (Natvig, 2002). I «Unge & Rus» kommer dette til uttrykk gjennom å ha fokus på forestillinger om rusmidlenes betydning, redusere forventninger om positive virkninger av alkohol, styrke de subjektive normene i nærmiljøet, redusere forventningspress gjennom å korrigere feiloppfatninger og utvikle sosiale ferdigheter og mestringsstrategier som er med på å fremme sosial integrasjon.

Målsettinger i programmet

Hovedmålet med «Unge & Rus» er i samarbeid mellom skole og hjem å

- Utvikle elevenes kunnskaper og evne til kritisk refleksjon om bruk av alkohol
- Styrke elevenes kompetanse til å velge en helsefremmende livsstil
- Utsette alkoholdebut
- Redusere eksperimentering med alkohol

Dette kan forhindre problemutvikling knyttet til rus og bidra til å hindre bruk av illegale rusmidler.

Målsettingen for lærernes deltakelse er å:

- Styrke lærernes faktiske og opplevde kompetanse som verdiformidlere
- Styrke kontakten mellom hjem og skole

Målsettingen for elevenes deltakelse er å:

- Styrke elevenes evne til refleksjon om holdninger til rus
- Styrke jevnalderfellesskapets holdninger mot rus
- Øke elevenes ferdigheter til å si nei til rus og tenke kritisk om bruk av alkohol.

Målsettingen for foreldrenes deltakelse er å:

- Styrke fellesskapet mellom foreldrene
- Styrke foreldrenes autoritet til å sette grenser overfor barns utprøving av rusmidler
- Styrke foreldrenes kompetanse til å snakke med barna sine om bruk av rusmidler

Som forebyggere og praktikere er vi selv opptatt av at egen praksis skal ha en «effekt» på målgruppene. Det handler om begrunnelser for å fortsette med det vi gjør eller begrunnelser for å gjøre ting annerledes. Lokalbaset forebygging krever lokalkunnskap. Dette er en type kunnskap som skal legge føringer for lokale tilpasninger og strategier. I denne sammenheng har vi foretatt en prosessevaluering av elever og foreldre som deltok i «Unge & Rus» i 2006. Denne type dokumentasjon bør også være et viktig innspill i debatten om evidensbasert forebygging og hvilken effekt skoleprogrammer generelt har.

Problemstillinger

Spørsmålene i undersøkelsen er utarbeidet slik at svarene skal gi kunnskap og dokumentasjon på hvordan læringsmålene i «Unge & Rus» oppfattes av målgruppene. Hva sitter foreldrene og elevene igjen med av kompetanse, erfaringer, strategier, ferdigheter og kunnskap etter gjennomføringen av programmet? Hvordan programmet påvirker den direkte rusatferden til elevene har det ikke vært intensjonen å undersøke i evalueringen. Vi skiller her mellom begrepene læringsmål og atferdsmål.

Vi vet fra lokale undersøkelser at det store flertallet av 13-14 åringer ikke har debutert med alkohol (Ungdomsundersøkelsen i Stord 2004, 2007). Det vil derfor ikke være hensiktsmessig å måle om programmet har ført til utsatt debut. Det vi ønsker å finne ut er om programmet er med på å forsterke og bekrefte positiv atferd hos elevene gjennom å ikke ha debutert med alkohol.

Teoretisk og empirisk vet vi mye om hvilke faktorer som påvirker ungdom og bruk av alkohol (Ajzen og Fishbein, 1980; Ajzen, 1991; Bandura, 1986; Klepp, 2001; Wilhelmsen, 2003). Vi tror ikke resultatene i undersøkelsen kan sannsynliggjøres ved bare å måle elevdelen i programmet. Vi ønsket samtidig å dokumentere om foreldrene hadde blitt styrket i rusoppdragelsen. Dette er viktig kunnskap når vi vet hvilken rolle foreldrene har som forebyggere for egne barn (Henriksen, 2000; Klyve, 2004). NOVAS undersøkelse «Ung i Oslo» viser at foreldrene påvirker ungdommen på flere områder i livet. Gjennomgående

tillegger de unge, enten det er foreldre eller venner, en betydelig rolle i sin egen meningsdannelse. Når det gjelder bruk av rusmidler svarte hele 78,9 prosent at foreldrenes holdninger var viktigst (Øia, 2006). Ut fra en slik erkjennelse mener vi det er en forutsetning at foreldrene blir involvert i det rusforebyggende arbeidet i skolen.

Metode og utvalg

Vi ønsket i størst mulig grad å utforme spørreskjemaene i tråd med læringsmålene i programmet. Spørreskjemaet var på den ene siden strukturert med egne svaralternativer, som ble fulgt opp med åpne spørsmål der respondentene på egen hånd kunne skrive ned svarene. Spørreskjemaene besto av en kombinasjon av åpne og prestrukturerte svar, såkalte semistrukturerte spørreskjemaer. De åpne spørsmålene valgte vi å systematisere i svarkategorier innenfor hvert enkelt spørsmål. Spørsmålene inneholder i stor grad hva foreldrene og elevene mener og vet, men også hva de gjør eller ville gjøre, altså handlinger. Vi skal likevel være klar over at det kan være forskjell på hva folk kunne tenke seg, og tror man ville gjøre i praksis, altså handling og hva man gjør i den faktiske situasjonen. På den annen side kunne vi i undersøkelsen krysse enkelte variabler for å undersøke om det var samsvar mellom oppgitte svar og praktisk handling.

Spørreskjemaer

Praktisk gjennomføring ble gjort ved at vi fikk en time i hver åttende klasse på de to ungdomsskolene i kommunen. I alt var det 256 elever som besvarte spørreskjemaene (82,2 %). De resterende elevene var borte grunnet sykdom eller andre årsaker disse dagene. Kjønnfordelingen av elevutvalget var omtrent likt fordelt på de to ungdomsskolene (samlet 123 jenter og 133 gutter). Spørreskjema pr. post ble sendt ut til i alt 297 foreldre i Stord kommune. Utvalget besto av alle foreldrepar som hadde ungdom i åttendeklasse på de to ungdomsskolene i 2007. I alt fikk vi tilbake 164 besvarte spørreskjemaer. Det var dermed 55 % av det totale foreldreutvalget som hadde svart. Undersøkelsen viser at flertallet av elevene rapporterer positivt i forhold til læringsmålene i programmet. Hele 90,6 % av elevene svarer at de har funnet positive sider ved å la være å bruke alkohol, mens 80,5 % svarer de har blitt mer kjent med de negative sidene av alkoholbruk.

60,3 % av elevene oppgir å ha funnet gode måter å støtte hverandre på for å la være å drikke alkohol. Samtidig oppgir flertallet av elevene å ha blitt mer reflektert om hva de selv mener om temaet ungdom og

alkohol. Flertallet av elevene oppgir også at de har blitt bedre rustet til å takle situasjoner der de kan bli utsatt for press og påvirkning til å drikke alkohol. En elev skriver: «Eg lurer på hvorfor folk drikk fordi da e ikkje tøft sånn som nåken syns, da e berre viss liksom vennane dine drikk, så tenke du liksom viss eg begynne å drikka så blir eg kul blant gjengen. Det e jo berre teit!»

Påvirkningsmuligheter

Under de kvalitative oppfølgingsspørsmålene har elevene svart med ulike eksempler og beskrivelser. Svarene viser at flertallet av elevene har klare meninger og oppfatninger om ungdom og bruk av alkohol. Ulike handlingsvalg og mestringsstrategier i gitte situasjoner, blir rapportert som konkrete svar fra elevene under oppfølgingsspørsmålene.

Fleire av elevene oppgir gjennomgående under oppfølgingsspørsmålene foreldrenes betydning som viktige personer i forhold til temaet ungdom og bruk av alkohol. Det er derfor tenkelig at foreldrene som deltakere i programmet vil være med på å påvirke elevene i positiv retning. Samtidig er det et flertall av elevene som svarer de har bedre kjennskap til hva viktige personer mener om ungdoms alkoholbruk. Denne kjennskapen kommer til uttrykk under de kvalitative svarene som elevene gir. Disse funnene samsvarer med foreldrenes rapportering, hvor det blir oppgitt at de har snakket med ungdommene om temaet både i og etter gjennomføringen av programmet. Vi ser gjennomgående at elevene har klare oppfatninger om hva foreldrene og andre mener om dette temaet. Det er interessant å se at et flertall av elevene rapporterer at det var færre som brukte alkohol enn det de trodde på forhånd. Har oppgavene i programmet har vært med på å korrigere denne gruppens forestillinger om alkoholbruk blant ungdom?? Hvis dette er tilfelle vil programmet kunne være med å redusere elevenes forventninger om bruk av alkohol og korrigere eventuelle feiloppfatninger om at «alle drikker». Et av læringsmålene i programmet er å styrke styrkede sosiale normene blant elevene og deres venner i positiv retning. Hvis de gjeldende normene for alkoholbruk i nærmiljøet kjennetegnes av at det er «in» å ikke drikke alkohol, kan dette være med å påvirke ungdomsgruppen i positiv retning. Dette kommer også til uttrykk i oppgaven «Vår mening» i programmet, der elevene argumenterer i felles gruppe/klasse for gode grunner til ikke å drikke alkohol, eller hvordan de selv eller voksne kan støtte de unge i rusfrie aktiviteter. I elevdelen av programmet ser det ut til at programmet kan ha påvirket ungdommens forventninger, meninger, kunnskaper og ferdigheter i positiv retning.

Et «tørt» miljø

Vi skal samtidig være klar over at elevenes holdninger, ferdigheter og strategier utspiller seg i et svært «tørt» miljø. Det betyr at de fleste elevene ikke har fått testet sine holdninger og ferdigheter mot sterke utfordringer til å prøve alkohol. Vi kan her stå overfor en interessant vekselvirkning mellom en vellykket forebyggende innsats og et «tørt» miljø, men som også kan ha den litt paradoksale betydningen, at vi ikke helt vet hvordan det vil slå ut oppover i ungdomstiden, når utfordringene blir mer påtrengende.

Elevundersøkelsen i 8. klasse om ungdommens alkoholvaner viste at det var svært få ungdommer som hadde erfaringer med bruk av alkohol. På den annen side er dette også hovedmålsettingen for elevene etter gjennomføringen av programmet. Det vi vet er at elevene uttrykker bevissthet om læringsmålene omtrent ett år etter oppstarten av programmet.

Det vi imidlertid ikke vet er hvordan dette utvikler seg videre. Vi vet fra ungdomsundersøkelser at det er en «naturlig» utvikling i drikkemønsteret utover i ungdomstiden. Betydningen av hva elevene formidler i 8. klasse og hvordan dette eventuelt endres senere i ungdomstiden kan vi ikke si noe sikkert om for denne gruppen. Det vi derimot kan sammenlikne med er Ungdomsundersøkelsen fra Stord i 2007 med samme type utvalg. Undersøkelsen viser tall fra både 8. og 10. klasse. I 10. klasse var det 42 % av jentene som svarte «aldri» på bruk av alkohol, mens 20 % svarer at de har smakt. Av guttene er det 51 % som svarer «aldri», mens 31 % har smakt noen få ganger. Dette er svært gode tall sammenlignet med andre vestlandskommuner.

Det er altså ikke noen dramatiske endringer vi ser utover i ungdomstiden. I positiv retning har tallene for jenter steget fra 29 % og for guttene fra 40 % under kategorien «aldri» sammenlignet med 2004.

Er foreldrene styrket som forebyggere for egne barn?

I foreldreundersøkelsen ser vi at 58 % rapporterer at foreldrefelleskapet har blitt styrket. Flertallet av foreldrene som svarer «nei» under dette spørsmålet begrunnes i et allerede godt samarbeid med de andre foreldrene. Det er likevel slik at det store flertallet av foreldrene oppgir at de føler seg tryggere på å ta kontakt med andre foreldre, og at andre foreldre tar kontakt med dem. Hele 75 % av foreldregruppen svarer «ja» under dette spørsmålet. Sannsynligvis gjenspeiler dette temaene i programmet.

Foreldrene rapporterer at de har kommet fram til konkrete avtaler seg i mellom, samtidig som de har blitt

tryggere på hvilke reaksjoner de kan få ved eventuell kontakt. Disse faktorene er sannsynligvis med på å senke terskelen for å ta kontakt med andre foreldre. En mor skriver: «Fordi eg no veit kva holdningar foreldra har, er eg meir trygg på kva reaksjoner eg får ved eventuell kontakt.»

Under spørsmålet om programmet har ført til at foreldrene føler seg tryggere på å sette grenser i forhold til ungdom og bruk av rusmidler, er det hele 72 % av foreldregruppen som svarer «ja». Samarbeid, tydeliggjøring og bekreftelse gjennomfelles mål og avtaler er faktorer som blir oppgitt å gi økt trygghet i grensesettingen. En mor skriver om hva som førte til økt trygghet for henne: «Alle foreldra var av samme meining ang rus, og vi fant ut at de fleste hadde like regler. Ble enige om å ringes/snakkes om ungdommene hadde avtaler om overnatting og lignende hos hverandre.»

I elevundersøkelsen om hvilke regler ungdommene har hjemme i forhold til alkohol, ser vi at rapporteringen samsvarer mellom elever og foreldre. Hele 87 % av elevgruppen svarer «ingen bruk» eller «ikke før 18». Elevene har klare oppfatninger om hva foreldrene mener om dette temaet. Svarene viser at foreldrene har vært konkrete og tydelige i kommunikasjonen og grensesettingen ovenfor ungdommen. Dette bekreftes igjen under spørsmålet om foreldrene har snakket med ungdommen etter gjennomføringen av programmet.

Både foreldreholdninger og aldersgrenser er temaer foreldrene rapporterer å ha snakket om i samtalen. Hele 85 % av foreldrene oppgir at kompetansen til å snakke med ungdommen har blitt styrket. Dette har sannsynligvis sammenheng med de foreliggende resultatene ovenfor. Foreldrene har gjennom møtene med andre foreldre og ungdommer fått et forum for å kunne diskutere disse temaene. Felles grenser og mulighet for kommunikasjonsutveksling og samarbeid blir oppgitt som viktige faktorer som har styrket samtalekompetansen. En mor skriver: «Det var ein fin mulighet til å snakke med dei (barna) om ulike rusmiddel. Dei hadde lært mykje om det på skulen, og me kunne diskutera. Dei såg at grensene ved rusmiddel var like.»

Det store flertallet av foreldrene oppgir samtidig at de har fått mer kunnskap om temaet unge og rus etter gjennomføringen av programmet. Både faktakunnskap og kunnskap gjennom diskusjoner og erfaringsutveksling blir rapportert i foreldresvarene. Dette er igjen kunnskap som kan bli gjort praktisk nyttig gjennom at foreldrene har blitt tryggere på egne grenser og kompetanse i rusoppdragelsen. Når vi spør hva foreldrene snakket med ungdommen om, ser vi

at svarene gjenspeiler temaene og den kunnskapen som har blitt formidlet og diskutert gjennom de ulike møtene i programmet. Flertallet av foreldrene svarer gjennomgående at de har blitt styrket i rusoppdragelsen etter deltakelse i programmet.

Nytter det?

Undersøkelsen viser at læringsmålene for elevene og foreldrene langt på vei er oppnådd. Klarer vi å påvirke viktige faktorer som har betydning for ungdommens alkoholbruk, vil vi sannsynligvis også kunne påvirke i forhold til målsettinger som å utsette debutalder og utvikle elevenes kunnskaper og evne til kritisk refleksjon om bruk av alkohol.

Det som blir viktig i denne sammenheng er at gjennomføringen av programmet tilpasses og implementeres lokalt. Dette er i seg selv en forutsetning for at læringsmålene i programmet skal bli oppnådd.

Det handler i stor grad om forankring, systematisk arbeid og ikke minst et stort engasjement blant de involverte.

Avslutningsvis blir det viktig å vektlegge betydningen av kontinuitet og helhetlig forebyggende arbeid. Dokumentasjonen og resultatene som har blitt presentert i denne artikkelen bør ses i sammenheng med det øvrige rusforebyggende arbeidet som gjøres i Stord kommune. For å styrke dette arbeidet i skolen og samtidig oppleve at det er virksomt, bør programmene kombineres med kunnskapsbaserte tiltak på andre arenaer. På denne måten vil befolkningen bli eksponert for et helhetlig og samlet trykk av rusforebyggende budskap. Det sentrale i kommunal forebygging må være at tiltakene forankres over tid, at tiltakene implementeres lokalt og at kommunen driver systematisk rusforebyggende arbeid på flere nivå og arenaer.

Litteratur

- Ajzen, I. Fishbein, M (1980): *Understanding attitudes and predicting social behaviour*. London Prentice Hall
- Bandura, A (1986): *Social foundation of thoughts and action: A social cognitive theory*. New Jersey: Prentice-Hall
- Green L.W and Kreuter, M.W (1999): *Health Promotion Planning – An Educational and Ecological Approach*. Third ed. Mountain View, California. Mayfield Publishing Company.
- Henriksen, Ø (2000): *Ikke som jeg gjør, men som jeg sier. Om rus, kommunikasjon og oppdragelse*. Tano,Aschehoug 2000
- Klepp, K. I (2000): *Hemil-modellen (Senter for forskning om helsefremmende arbeid, miljø og livsstil) – et hjelpemiddel ved planlegging og evaluering av helsefremmende arbeid*.
- Klyve, A (2004): *Foreldrerollen i rusforebyggende arbeid - ærlighet, humor og utholdenhet*.
- Barne- og likestillingsdepartementet: *Program for foreldreveiledning*.
- Natvik, H (2002): «Psykososial tilnærming/sosial påvirkningsmodell». Publisert på www.forebygging.no
- Rønningen, G. E (2000): «Metode- og effektivitetsproblemer». Publisert på www.forebygging.no
- Pedersen, W (1998): *Bittersøtt. Ungdom/sosialisering/rusmidler*. Universitetsforlaget i Oslo
- Schancke, Vegard A (2005): *Forebyggende og helsefremmende arbeid, fra forskning til praksis. En kunnskapsoppsummering med råd og anbefalinger. Skriftnr.1/2005*. Nord-norsk Kompetansesenter- Rus, ved Nordlandsklinikken.
- Skutle, A (2000): «*Sosialpsykologiske faktorer som er med på å påvirke rusmiddelbruk*»
Publisert på www.forebygging.no
- Wilhelmsen, B. U (2003): «*Utfordringer i helsefremmende arbeid – fokus på alkoholbruk blant unge*».
Publisert på www.forebygging.no
- Øia, Tormod (2007): *Ung i Oslo – levekår og sosiale forskjeller*. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. NOVA- rapport 6/2007